

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПОТЕНЦІАЛ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

G.Redkina. Ukrainian national identity: the potential of psychological consolidation of the Ukraine population. The Article deals with analysis Ukrainian national identity. On the base of the analysis of sociological data the evolution of the main component of the Ukrainian national identity in the conditions of state independence was bollowed. The psychological consolidation of the Ukraine population on the modern stage of the development of the country was determined.

Проблема. Уявлення про поняття ідентичності й концепції, що його описують, є багатограними і багатовимірними. Вони тісно пов'язані з сучасними теоріями націй і націоналізму. Узагальнюючи різноманітні погляди, треба відзначити, що національна ідентичність — це усвідомлення спільних етнокультурних характеристик, спільного минулого й спільної долі населення. Останнім часом темі української національної ідентичності присвячено цілу низку досліджень. Свої праці цій проблематиці присвятили Л. Аза, Н. Беліцер, Я. Грицак, І. Ібрагімова, А. Колодій, І. Кресіна, О. Майборода, Н. Победа, М. Рябчук, М. Степико тощо. Проблема української національної ідентичності є ключовою для українського суспільства. Попри відносно короткий час існування проблеми встигли виникнути деякі усталені уявлення, зокрема очевидні регіональні відмінності українського населення у напрямі Схід — Захід.

Метою статті є виявлення особливостей формування української національної ідентичності на основі соціологічних досліджень та визначення рівня психологічної консолідації громадян України на сучасному етапі.

Аналізуючи формування української національної ідентичності, ми використали матеріали і результати соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, соціологічною службою Центру ім. О. Разумкова, Фонду «Демократичні ініціативи» тощо.

Згідно з даними Держкомстату України, поліетнічність в Україні має виразний регіональний характер¹. При цьому, різні регіональні сегменти українського соціуму мають відмінні орієнтації, уявлення, уподобання ідеологічного, мовного, конфесійного, політичного і геополітичного характеру. За цього жоден із сегментів не становить переважної більшості серед населення, що давало б йому право формувати загальнонаціональне обличчя².

За результатами всеукраїнського моніторингу Інституту соціології НАН України динаміка відповідей на запитання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?» протягом 1992–2006 рр. була такою: «громадянином України» — 45,6% і 51,6%; «мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете» — 24,0% і 27,7%; «громадянином колишнього Радянського Союзу» — 12,7% і 7,3%; «мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете» — 6,8% і 6,6%; «громадянином світу» — 6,4% і 2,9%; «громадянином Європи» — 3,8% і 1,3%, відповідно³. Протягом останніх років частка опитуваних, які ідентифікують себе як громадяни України, майже удвічі перевищує частку тих, які ототожнюють себе, передусім, з певною місцевістю (селем, районом чи містом), і у 8–9 разів — частку тих, які відчують себе мешканцями певного регіону⁴. Але звернемо увагу на те, що за всі роки незалежності частка тих, хто ідентифікує себе як громадянин України, збільшилася лише на 6,0%.

Порівняємо ці дані з результатами опитування Центру ім. О. Разумкова. Отже, у 2005 р. пов'язують себе з місцем проживання, малою батьківщиною 44,4% громадян, з великою Батьківщиною — Україною в цілому — 31,3%; з регіоном проживання — 14,8%; з Радянським Союзом — 2,9% (троє із сотні), з Росією — 1,5% (двоє із сотні), з Європою — 0,8% (один із сотні)⁵. Тут відносна більшість респондентів вважає себе передусім мешканцями місцевостей, де живуть. Ще близько третини почують себе мешканцями України, а п'ята частина — мешканцями регіонів, де проживають⁶. Варто окремо зауважити, що домінування локальної ідентичності виявляється і тоді, коли опитаним пропонується інша система координат: житель місцевості — регіону — України в цілому — Європи — Землі (світу). У цьому випадку локальну ідентичність засвідчили 38,2%; загальноукраїнську — 30,7%; регіональну — 20,4%. Як з'ясувалося, українському загалу найбільш властива локально-територіальна (місцева) ідентичність. Локально-територіальна ідентичність домінує в усіх регіонах, крім Західного (37,7%), а найяскравіше виражена в Центрі (50,1%) і на Півдні (48,7%). Рівень загальноукраїнської ідентичності падає в напрямку з Заходу на Схід і до Півдня (від 40,4% до 25,9%). Натомість відповідно зростає ідентифікація з Росією та Радянським Союзом: з Росією — від 0,3% на Заході до 2,4% на Півдні; із Радянським Союзом — від 0,6% на Заході до 4,2% на Півдні. Регіональна ідентичність найбільш властива жителям Сходу (19,4%), найменше — Центру (10,1%)⁷. Виявляється, що майже двох десятиліть років незалежності не вистачило для радикальних змін у ставленні до власної держави.

Значні відмінності спостерігаються й у ставленні жителів різних регіонів до таких ідентифікаційних питань, як використання мов, а також до знакових подій історії та прозахідних чи проросійських зовнішньополітичних орієнтирів⁸. Також особливістю України стало домінування тих чи інших таборів на території різних адміністративно-територіальних одиниць.

Зокрема, за результатами виборів народних депутатів 2007 р. БЮТ та НУ-НС сумарно випередили ПР і КПУ в Івано-Франківській та Тернопільській областях — у 23 рази, у Львівській — майже в 17 разів. Натомість у Донецькій області сумарний результат ПР та КПУ був у 14 разів більший, ніж спільний здобуток БЮТ та НУ-НС, у Луганській — у 12 разів, у місті Севастополі — у 10, в Автономній Республіці Крим — у 4,5 раза тощо. За підрахунками експертів Центру ім. О. Разумкова 84,0% виборців НУ-НС та 79,0% БЮТ проживають в областях Заходу та Центру України. Натомість 80,0% електорату ПР та близько двох третин — КПУ зосереджені на Сході та Півдні⁹.

Важливим чинником ідентифікації, цілком зрозуміло, є мова. Зокрема, саме залежно від ідентифікації громадян з рідною мовою спостерігається різниця в їхніх політичних уподобаннях. ПР підтримують 18,3% україномовних громадян; 54,5% російськомовних; 40,5% білінгвів. БЮТ підтримують 26,1% україномовних громадян; 6,4% російськомовних; 12,7% білінгвів. НУ-НС підтримують 22,1% україномовних громадян; 4,1% російськомовних; 7,0% білінгвів. КПУ підтримують 2,7% україномовних громадян; 7,1% російськомовних; 6,2% білінгвів. Блок Литвина підтримують 1,5% україномовних громадян; 1,2% російськомовних; 2,1% білінгвів. При цьому загалом з усіх опитаних ПР підтримує 32,4%, БЮТ — 18,0%; НУ-НС — 14,0%; КПУ — 4,6%; Блок Литвина — 1,6% українських громадян. Отже, підтримка НУ-НС серед україномовних громадян утричі вища, ніж серед російськомовних, а БЮТ — удвічі. Російськомовні ж громадяни схильні підтримувати ПР утричі більше, ніж україномовні, КПУ — у 2,5 раза¹⁰.

Ще один з аспектів української поліетнічності: питання про визначення мовної ідентичності. Відповідно до дослідження, проведеного у вересні — жовтні 2005 р. Всеукраїнською соціологічною службою, надання російській мові статусу офіційної турбувало 10,0% опитаних (це 15-й пріоритет з-поміж 19 визначених позицій)¹¹. За дослідженнями Центру ім. О. Разумкова, проведеними у 2005 р., підтримати партію, яка проголосить за мету надання російській мові статусу державної, готові 3,0% респондентів, 37,0% готові обстоювати державний статус російської мови в принципі, 35,0% вважають,

що єдиною державною має бути українська, а російська може використовуватися лише в побуті, 20,3% гадають, що за єдиної державної української мови російська може бути офіційною в деяких регіонах¹². Отже, в переліку загальних проблем вагомість питання про мову — найбільш політизованого з-поміж ідентифікаційних питань в Україні — незначна. Зазначимо, що співіснування на одній території спільнот із різними мовно-культурними ідентичностями не є легким, проте за належної правової підтримки цілком можливе, оскільки завжди конфліктують не мови, а люди. Мовно-культурні питання — це лише знак, відголосок, показник регіонального розмежування.

Аналізуючи культурну складову української національної ідентичності, знов звернемося до результатів опитування Центру ім. О. Разумкова, проведеного у 2006 р. Респондентам було запропоновано віднести себе, на вибір, до української, радянської, російської або загальноєвропейської культурної традиції. Більшість (56,3%) віднесли себе до української; майже кожен шостий (16,4%) — до радянської; кожен дев'ятий (11,3%) — до російської, майже семеро зі ста (6,6%) — до загальноєвропейської¹³. І тут нагадаємо, що у просторово-територіальних параметрах з Європою себе ідентифікували тільки 0,8% населення України¹⁴. У 2007 р., за даними Центру ім. О. Разумкова, третина (32,4%) опитаних тією чи іншою мірою ідентифікують себе як європейці; понад половина (60,5%) — не вважають себе причетними до європейської спільноти¹⁵.

Наявність двох полюсів — східного із тяжінням до Росії і західного з тяжінням до Європи — найскладніша проблема української ідентичності. Опитування громадської думки регулярно засвідчують коливання ідентифікаційних орієнтирів українського суспільства. За результатами опитування, проведеного Центром ім. О. Разумкова у 2005 р., для переважної більшості жителів західних областей пріоритетним напрямом зовнішньої політики є відносини з країнами Європейського Союзу (58,0%), тоді як для переважної більшості жителів Сходу і Півдня — відносини з Росією (62,1% і 56,6%, відповідно). Для жителів Центру країни російська перспектива теж видається привабливішою за європейську: за пріоритетність російського вектора зовнішньої політики виступають 32,4% опитаних, за пріоритетність європейського — 26,8%. Аналогічні відмінності зафіксовані й у відповідях на запитання стосовно членства України в різних міжнародних структурах (ЄС, НАТО, ЄП). Завдяки зовнішнім впливам з'являються нові тенденції в інтеграції українського населення, які пов'язані з обмеженнями суверенітету національно-державних утворень, посиленням їх залежності від глобального ринку. Відносна

більшість (40,7%) громадян України вважає, що Україні потрібно вступити до ЄС. Протилежної думки дотримуються трохи більше третини громадян (34,2%). Вступ до ЄС схвалюють 64,6% опитаних на Заході і 29,6% на Сході, в Центрі — 45,9% і 23,9% на Півдні. Якби найближчим часом відбувся референдум стосовно вступу України до НАТО, то більшість її жителів проголосувала б проти (61,3%). При цьому, прихильники вступу (16,0%) становлять меншість у всіх регіонах (від 6,3% на Півдні до 31,3% на Заході) — хоча відмінності громадської думки з цього питання в різних регіонах є значними. На Заході противники вступу до НАТО становлять незначну відносну більшість (32,1%). В інших регіонах їх або понад половина, як у Центрі (53,2%), або переважна більшість, як на Півдні (79,7%) та Сході (77,6%)¹⁶.

Доходимо висновку, що жителі західних областей більше зорієнтовані на контакти з країнами ЄС, НАТО і США. У більш загальному визначенні Західна Україна — це так званий генератор національних ідей, зорієнтованих на Європу¹⁷. Показові в цьому плані й результати опитування Центру ім. О. Разумкова, проведеного у 2006 р.: серед 44,0% жителів Заходу домінує думка, що вони особисто виграють від вступу України до ЄС, а програють лише 6,3%; натомість відносна більшість (37,2%) жителів Центру та більшість жителів Півдня (60,9%) і Сходу (66,2%) вважають, що вони особисто виграють від вступу України до ЄС¹⁸.

Аналізуючи численні аспекти цих та інших міжрегіональних відмінностей, зазначимо, що гострота проблеми, визначеної як так звана криза національної ідентичності в Україні, потребує врахування потенціалу психологічної консолідації українців.

Включення в дію такого потужного чинника, як формування суспільних настроїв, як оцінка соціально-економічного стану, уможливить утвердження суспільного оптимізму, а отже, і позитивну ідентифікацію громадян України зі своєю державою¹⁹. Утворення спільних класичних ознак загальнонаціональної ідентичності в Україні — спільної мови, культури, релігії, історичного міфу — поки що є маловірогідним, принаймні в найближчому майбутньому. Поки що національно інтегруючу роль відіграють такі чинники, як уявлення про спільну територію, спільну державність, а також спільна мрія про оновлення своєї країни, правову і соціальну державу, громадянське суспільство, безкризову економіку. Наявність відмінностей у психології населення різних частин України не обов'язково справлятиме фатальний вплив на процес національної консолідації. Психологічні установки здатні швидко змінюватися, залежно від історичних обставин. Тому психологія населення, що ґрунтується на впевненості у власній здатності

самостійно здолати економічну і соціальну кризу, цілком спроможна стати спільною національною ознакою. Інтегруючі можливості такої психології мають високий потенціал внаслідок того, що вона може бути вкоріненою водночас і на індивідуальному, і на суспільному рівні. Формуванню такої психології сприяє наявність довжелезної низки спільних для всіх регіонів економічних, політичних, культурних проблем. Утворення суспільного консенсусу щодо шляхів їх розв'язання дещо гальмується відмінностями в регіональних пріоритетах. Однак ці відмінності не є нездоланими. Понад те, сама їх наявність може прислужитися формуванню компромісного загальнонаціонального погляду на оптимальну суспільно-політичну та соціально-економічну моделі, на форму і зміст реалізації концепції правової держави і громадянського суспільства²⁰.

Більшість громадян вважає, що згуртування народу України в єдину спільноту можливе на соціально-економічних, політико-правових, проте не на духовно-культурних засадах²¹. Чинниками об'єднання, здатними згуртувати народ України в єдину спільноту, є прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян України та рівні права і співіснування в рамках однієї держави. Саме в такій послідовності цим показникам віддав перевагу найбільший відсоток опитаних у 2005 р., за даними Центру ім. О. Разумкова. Знання і розуміння української культури і мови назвали таким чинником найменшу кількість опитаних. Не набагато більше вважають об'єднувачим чинником східнослов'янську культурну та історичну спадщину, а також спільні політичні принципи та ідеї. Відсоток тих, хто назвав об'єднувачим чинником прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян України, однаково значний на Заході і Сході — відповідно 38,0% і 38,1%. Водночас, практично однаково незначний відсоток жителів цих регіонів вважають такими чинниками спільну східнослов'янську культуру та історичну спадщину (10,0% і 9,3%, відповідно) і спільні політичні принципи та ідеї (7,9% і 8,3%, відповідно). Найбільше розбіжностей існує в оцінці знання і розуміння української культури і мови як об'єднувачого чинника: на Заході його вважають таким 20,3% жителів, а на Сході — лише 3,3%. Втім, і в Центрі, і на Півдні їх не набагато більше: 7,5% і 4,3%, відповідно. У 2003 р. розподіл відповідей був фактично таким самим²². Впливовість держави на міжнародній арені дозволяє сформувати спільний базис для подолання внутрішніх конфліктів. Багатообіцяючою натомість виглядає перспектива бачення своєї країни як впливового й авторитетного гравця на міжнародній арені. Гордість за країну — природне почуття громадянина, і підсилення його конкретними прикладами створить

спільне тло для позитивної ідентифікації з державою її громадян у всіх регіонах²³.

Отже, українська національна ідентичність досі перебуває у стані амбівалентності, є неоднорідною і неструктурованою. Зберігається тенденція до взаємного відчуження мешканців регіонів і формування особливих регіональних ідентичностей. Незавершеність створення української національної ідентичності виявляється у недостатній відданості ідеї незалежності та територіальній цілісності держави, що особливо притаманне значним групам населення Східного і Південного регіонів, а також у значному регіональному розмежуванні з політичних, мовних, релігійних, культурних питань. Тенденція до регіонального розмежування залишається головним гальмівним чинником на шляху формування національної свідомості. Водночас спостерігається і тенденція до формування спільних позицій, які можуть стати визначальними у національній свідомості. Психологічний потенціал консолідації населення України для формування української національної ідентичності існує, але на цей момент він не виявляє активності. Отже, зберігається перспектива як національної консолідації, так і національної дезінтеграції.

¹ Про кількість та склад населення України [Електронний ресурс]: за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. / Державний комітет статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Майборода О. Громадянська відповідальність і патріотизм: особливості формування національної психології в сучасній Україні // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. — С. 40.

³ Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2006 років // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. — К.: Інститут соціології НАН України, 2006. — С. 485.

⁴ Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: [експертна доповідь]. — К.: НІСД, 2007. — С. 10.

⁵ Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення // Національна безпека і оборона. — 2006. — № 7. — С. 3.

⁶ Див: Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище...

⁷ Див: Спільна ідентичність громадян України... — С. 3, 4.

⁸ Павленко Р. Різниця ціннісних орієнтацій у регіонах України: як подолати проблему «розколу» // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Ростислав Павленко, Олена Вітер. — К., 2006. — С. 104.

⁹ Формування спільної ідентичності громадян України // Національна безпека і оборона. — 2007. — № 9. — С. 24.

¹⁰ Див: Там само.

¹¹ Див: Павленко Р. Вказ. праця. — С. 108.

¹² Якименко Ю. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії — 2006 / Юрій Якименко, Олександр Литвиненко // Національна безпека і оборона. — 2006. — № 1 (73). — С. 7.

¹³ Див: Спільна ідентичність громадян України... — С. 7.

¹⁴ Див: Там само. — С. 3, 4.

¹⁵ Європейська інтеграція України: громадська думка // Національна безпека і оборона. — 2007. — № 5. — С. 54.

¹⁶ Див: Якименко Ю. Вказ. праця. — С. 8, 9.

¹⁷ Мітряєва С. І. Територіальні питання та етнічні чинники в процесі другої хвилі розширення НАТО: регіональний вимір // Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. — К.: НІСД, 2004. — С. 618.

¹⁸ Див: Спільна ідентичність громадян України... — С. 12.

¹⁹ Див: Павленко Р. Вказ. праця. — С. 103.

²⁰ Майборода О. Загальнонаціональні і регіональні інтереси в сучасній Україні // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку. — К., 2006. — С. 144.

²¹ Див: Павленко Р. Вказ. праця. — С. 111.

²² Див: Якименко Ю. Вказ. праця. — С. 14.

²³ Див: Павленко Р. Вказ. праця. — С. 112.